

Een 19e-eeuwse leesbibliotheek

"Ongeveer vijftig jaar geleden begonnen drie Nederlandse verzamelaars met een serieuze poging tot het redden van een soort van literaire voortbrengsels, die in hun opzet de kiem van de ondergang reeds meedragen: de populaire literatuur. Zij heeft niets wat de smaak en het niveau van de letterkundige en de intellectuele lezer aantrekt. Zij was altijd gericht op een geheel andere groep van "afnemers" en voor een groot gedeelte werd zij verspeid door leesbibliotheeken. Deze boeken hebben nooit een plaats gekregen in de verzorgde boekenkasten van de bibliophielen en verzamelaars, geleerden en letterkundigen. Zij werden gelezen en herlezen, en werden door vele, vaak ongewassen, handen gehanteerd. Zelden was er een openbare bibliotheek, laat staan een wetenschappelijke instelling, die zich het lot van deze boeken aantrok: ridderverhalen en roversgeschiedenissen, spookverhalen en liefdes- en levensgeschiedenissen van rijk en arm, hun wel en wee, verhalen van misdaad en avonturen en rampen.

Het streven van deze drie verzamelaars-vrienden: J.F.M. Scheepers, J.C. Versnel en M. Buisman was, zo veel mogelijk van deze tot de ondergang gedoemde literatuur te bewaren. De eerste twee verzamelingen werden door onze firma verkocht in 1947/49 en 1959. Nu zijn wij ermee belast de laatste van deze verzamelingen te verspreiden, waarschijnlijk de laatste in haar soort. Tegenwoordig is het zo goed als onmogelijk, deze boeken nog te vinden.

Nederlandse prozaliteratuur vormt de kern van deze verzameling. Het accent ligt op "populaire proza literatuur", de literatuur voor de ongeletterden, de volksliteratuur, met de nadruk op de 17de en 18de eeuw, en het begin van de 19de."

Aldus luidt het begin van de inleiding op de veiling-catalogus van de collectie van M. Buisman J. Fz. En met die veiling-catalogus in de hand bevond zich op dinsdag 12 december 1972 te twee uur de incrowd van de Nederlandse boekenverzamelaars in het op die toeloop nauwelijks berekende veilinglokaal van J.L. Beijers, Achter Sint Pieter 14, in Utrecht bijeen, teneinde te trachten de aankoop van hun leven te doen op de twee dagen durende veiling uit die 1276 nummers omvattende collectie van "Dutch popular literature". Immers, sinds in 1960 de lijvige lijst (1) verschenen was van populaire titels aanwezig in Buismans eigen collectie en in de belangrijkste openbare bibliotheken, was Buisman bij iedere vakman een begrip geworden. Jammer maar begrijpelijk is dat geen enkele van de grote Universiteitsbibliotheeken de collectie in zijn geheel verwierf. Zoals het nu ging

werd de collectie naar alle windstreken verstrooid. Reeds een aantal jaren is de afdeling 18e-eeuwse letterkunde van het Instituut voor Neerlandistiek (UvA) doende met opsporing en identificatie van de op Buismans lijst voorkomende titels (2) en mede door de verspreiding van de Buisman-collectie is de voltooiing van die reconstructie nog lang niet in zicht. En daardoor dreigt de uiteindelijk beoogde systematische studie van al die populaire literatuur een wijkend fata morgana te worden.

In de lange voorgeschiedenis van die studie hebben tot dusver antiquaren en verzamelaars in onderlinge wisselwerking van vraag en aanbod de hoofdrol gespeeld. In 1936 had Emma Dronckers de verzameling van F.G. Waller gecatalogiseerd (3) in een royaal uitgevoerd boekwerk, dat in ieder geval tot voor kort nog bij de uitgever Martinus Nijhoff uit voorraad leverbaar was.

In haar inleiding gaf zij een overzicht in vogelvluchten de groeiende waardering in Nederland en Vlaanderen voor het populaire boek. In dat overzicht werd met waardering het werk genoemd van Van den Bergh, Schotel, Boekenooien en Van Heurck. Ook een antiquaar als Muller met zijn verkoopcatalogus uit 1893 ontbreekt niet, helaas wel R.W.P. de Vries met zijn eenvoudiger uitgevoerde catalogi uit 1887 en 1907.

Langzamerhand is ook van academische zijde de belangstelling toegenomen voor deze "stiefkinderen van de literatuur" (de term is van P.J. Meertens afkomstig) (4), met name in Nijmegen en Amsterdam waar het de 18e-eeuwse roman betreft.

Deze misschien wat lang likkende inleiding over Buisman en de problemen rond de, wat voor de in de 19e eeuw geïnteresseerde lezer, wel moet heten 'oudere literatuur' biedt toch voldoende aanknopingspunten voor beschouwing van de overeenkomstige problematiek in latere tijd, en wel voor degenen die de 19e-eeuwse cultuur en literatuur niet langer uitsluitend willen beschouwen door de scherp geslepen brillen van de leidinggevende critici in de gerenommeerde literaire tijdschriften. Wie de relatie tussen vraag en aanbod in de literatuurproductie wil onderzoeken, de relatie tussen kwalitatieve en normatieve kritiek enerzijds en de verlangens van een kwantitatief sterk toegenomen lezerspubliek in het land en in de periode waarin Van Lennep de mensen leerde lezen, kortom wie naar een literatuurgeschiedschrijving toe wil die ontstaat is van tijdelijke en wetenschappelijk niet te funderen waardeoordelen - maar waarin die waardeoordelen wel expliciet beschreven dienen te worden - kan eenvoudig niet langer om die "stiefkinderen" heen (5). Het mogen dan in veler ogen bastaarden zijn, ze horen niettemin tot de familie. Helaas hebben normatieve selectiebeginselen in de praktijk tot zeer ongelijke overlevingskansen geleid: de werken van Vondel en Hooft, Potgieter, Busken Huët en Multatuli, Tollens en Beets zijn vandaag de dag nog gemakkelijk vindbaar; het werk van Joh. de Vries, een der meest gelezen schrijvers in de 19e eeuw, van wie in de jaren '90 de *Geïllustreerde Romantische Werken* in afleveringen herdrukt zijn, is hoogst zeldzaam geworden. Waarschijnlijk is het daarmee gegaan als met de tomaten en de komkommers: doorgedraaid, want niet prijshoudend. En wie van zijn lezers heeft trouwens het

geld gehad om ze na verzameling nog te laten inbinden?

Verzamelaars van de literatuur uit deze periode waren er nauwelijks. De nostalgie had deze teksten nog niet met haar toverstaf aangeraakt, waardoor de inhoud van de vele grote en kleine leesbibliotheken wel in het gezelschap van het vuilnis zal zijn beland in een tijd dat er nog niet eens belangstelling voor oud papier bestond.

In Engeland zijn die "circulating libraries", stammend uit de 18e eeuw, hun bloeitijd belevend in de tweede helft van de 19e eeuw, goedgevoelends verdwenen. Een aantal oorzaken: gestegen welvaart, de enorme vlucht van de goedkope boekenproductie - goedkoop door automatisering, oplage en uitvoerig - en toenemende organisatie en uitbreiding van de vooral in educatief opzicht sterk staande openbare bibliotheken, die hun concurrentiepositie b.v. door het vormen van filialen allengs beslissend versterkt hebben. De Duitse "Leihbüchereien" laten een vergelijkbare ontwikkeling zien; wat Nederland betreft staat het onderzoek naar al die economische factoren in hun wisselwerking met onderwijsgeschiedenis, wetgeving en het toenmalige literatuurconcept nog niet eens in de kinderschoenen. Wel lijkt duidelijk dat de oorzaken voor de ondergang van al die instellingen, waar de lectuur van onze voorouders in beduimelde staat en uniforme uitvoering stond te verdrogen of te verschimmelen in dit ingewikkelde krachtenspel gezocht moeten worden; de talloze meest kleine en door het gehele land verspreide winkelbibliotheken zijn eraan bezweken.

Wat de veiling-Buisman aan 19e-eeuwse populaire literatuur bood en wat in redelijke staat verkeerde werd in enkele forse pakketten bij elkaar gebracht (6) en door de handel gekocht. Het in mindere staat verkerende gedeelte verdween als uitschot naar andere veilingen, zoals De Zon in Amsterdam. Nu bieden zulke collecties als die van Waller en Buisman het principiële nadeel dat ze achteraf zijn samengesteld, nooit een volledig beeld kunnen geven en anders dan door het aantal herdrukken nooit informeren over de populariteit van boeken. Het bewaard gebleven zijn van een boek geeft geen enkele aanwijzing over het veel gelezen zijn ervan, misschien zelfs eerder over het tegendeel. Het hele begrip 'populariteit' heeft zelfs een andere betekenis dan wanneer het om de 19e eeuw gaat. In een tijd waarin classicistische hiërarchische opvattingen heersten over genres was het proza bijna automatisch 'populair'; diensgevolge rust op de onderzoeker ook niet de bewijslast van de populariteit. De 19e eeuwse literatuurbeschouwing bevestigt daarentegen die typische dichotomie tussen hoge en lage literatuur (7).

Alvorens tekstuele eigenschappen te kunnen beschrijven zal eerst vastgesteld moeten worden om welke teksten het eigenlijk gaat. M.a.w. pas nadat bewezen is dat het om veelgelezen teksten gaat, kan het predikaat 'populair' toegekend worden, ongeacht of die literatuur hoog dan wel laag geacht wordt. Het antwoord op de vraag naar de lezersvoorkeur lijkt dan ook niet uit de hoek te moeten komen van willekeurige zij het dan ook vaak toegewijde verzamelaars en evenmin uit openbare en nutbibliotheken met hun op volksverheffing gerichte selectieve aanschafbeleid, maar uit de wereld van de op commerciële

basis werkende leesbibliotheken. Immers het financiële risico dat de leesbibliotheekhouder - met vaak kleine winstmarges - loopt wanneer hij niet conform de publieke smaak investeert, lijkt de beste garantie te bieden voor het werkelijk gelezen zijn van de door hem aangeschafte boekwerken (8).

Helaas zijn de meeste leesbibliotheken met hun inventaris erbij geheel verdwenen. Van enkele bezitten we nog catalogi (9), meestal nog incompleet, van enkele kennen we de leesvoorwaarden, van vele kennen we de namen via het Nieuwsblad van de Boekhandel. Van geen enkele ken ik - tot dusver - de boekhouding en de administratie of een lijst van abonnees.

Van een enkele leesbibliotheek - en wel een grote, zoals vergelijking met catalogi van concurrenten leert - is althans in materiële zin een aanzienlijk restant bewaard gebleven. Voor de lotgevallen van die leesbibliotheek vraag ik hier aandacht, d.w.z. niet zozeer voor de geschiedenis van het bedrijf - want die zal te zijner tijd uitvoerig worden beschreven - als wel voor de geschiedenis van de in die leesbibliotheek eens aanwezige boeken.

In 1822 neemt C.C. van der Hoek (Hooge Zwaluwe 1792 of 1793 - Leiden 1876) (10), zojuist in Leiden gearriveerd, een reeds bestaande leesbibliotheek over en vestigt zich "Op de Breedestraat, wijk 4, n° 301 te Leyden" en geeft nog in hetzelfde jaar de catalogus van zijn "Lees-bibliotheek" uit, ruim 3000 nrs tellend, waarvan 2/3 in het Nederlands. Het volgende jaar wordt hij lid van de nog zeer jonge Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, dezelfde waarvan hij 33 jaar later bij zijn terugtreden uit het florierend bedrijf bij acclamatie tot honorair lid zal worden gekozen, en wel op haar Algemeene Vergadering van 14 juli 1856 ter gelegenheid van het enkele dagen later "verrijzen van het standbeeld van Lourens Janszoon Coster", de schutspatroon van de vereniging.

Immiddles heeft Van der Hoek sinds 1823 jaarlijks supplementen van zijn catalogus (11) het licht doen zien, waardoor wij weten dat het boekenbestand bij de overdracht van de zaak aan twee zijner zoons, eveneens in 1856, opgelopen is tot ruim 11.000 titels, waaronder een respectabele hoeveelheid in het Frans, Duits en Engels. Ook overigens zit Van der Hoek niet stil. Hij bouwt een flink uitgeversfonds op (o.a. J. Geel's *Onderzoek en Phantasie* is bij hem verschenen en herhaaldelijk herdrukt), drijft een boekhandel en veilingbedrijf annex binderij, drukkerij en advertentiebureau, huwt en schenkt zijn vrouw zeven kinderen, waaronder drie zoons, waarvan er twee al geruime tijd in zijn zaak werkzaam zijn als hij in 1856 het bedrijf aan hen overdoet: C.W. (Leiden 1827 - Leiden 1897) en H.M. (Leiden 1826 - Den Haag na 1899). De beide zoons brengen reeds in 1857 hun eerste catalogus uit en besluiten vervolgens uit de nog veelgevraagde titels van hun vader een selectie te maken en die aan te vullen met recente uitgaven, waarna in 1859 hun grote alfabetisch geordende en opnieuw genummerde lijst van - opnieuw geëtiketteerde - boeken verschijnt, 2.286 nrs. tellend, waaronder 1.570 Nederlandstalig. Na een eerste beschouwing van de ingreep van de zoons in het boekenbestand van de vader zou ik die willen karakteriseren als fictionaliserend en moderniserend: het (populair) we-

tenschappelijke deel is onbarmhartig weggesnoeid, oudere letterkunde is verdwenen en de leenprijs is verlaagd. Hierop verschijnen tot en met 1887 nog 28 jaarlijkse vervolgen, waarna de voorraad 7.822 titels telt. In 1887 verschijnt weer een alfabetische herordening en het jaar daarop het eerste van een reeks vervolgen, tot het 28ste en voorlopig laatste vervolg in 1915 verschijnt: de laatste titel draagt dan het nummer 14.950.

Intussen hebben de beide broers zich in 1897 en 1899 uit het bedrijf teruggetrokken, dat evenwel onder de oude naam nu door A.A. de Groot, vanaf 1911/1912 tijdelijk in gezelschap van G.J. de Groot, wordt voortgezet. Nog weer later maakt de toenemende malaise in het leesbibliotheekwezen - en misschien ook de eerste wereldoorlog? - een einde aan de regelmatige uitgave van supplementen. Nog één keer, in 1926, verschijnt een vervolg, het 29ste en tevens laatste: het nummer 16.183 geeft dan ook tevens het maximum aantal geregistreerde titels aan dat ooit in het bezit was van de leesbibliotheek-Van der Hoek. In 1937 neemt C. Beijen de leesbibliotheek over en vestigt deze Nieuwsteeg 27, eveneens in Leiden, waar hij het bedrijf tot 1946 voortzet. De overige activiteiten worden door Burgersdijk & Niermans aanvankelijk op het oude adres voortgezet. Bij de overname in 1937 moet zich iets soortgelijks hebben afgespeeld als in of voor 1859: een zuivering van het boekenbestand. Een bibliotheek met romans - en een handvol verzen - uit de 19e eeuw kan immers nooit rendabel zijn geweest in de jaren dertig van deze eeuw (12).

In de Rotterdamse verzamelaar J.M.F. Scheepers vindt men een koper van de minder courante titels. Op zijn beurt verkoopt deze regelmatig dubletten uit zijn verzameling door naar de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek. Na diens dood komt in 1949 de verzameling-Scheepers onder de hamer weer bij Beijers. Op 14 december precies om twee uur wordt nummer 596a ingezet:

"LEESBIBLIOTHEEK. Omstreeks 2900 delen uit een 19e eeuwse leesbibliotheek. Allen gekartoneerd, van stempels voorzien, veelal gebruikte exemplaren.

Gedurende het vormen van zijn bibliotheek heeft de Heer Scheepers de voorraad gekocht van een leesbibliotheek, die in het midden der 19e eeuw moet zijn opgericht en in de decennia daarna floreerde. Hij heeft dit gedaan om - naast zijn eigen zeer verzorgde verzameling - een geheel te bezitten, dat geschikt was de smaak van het lezend publiek in de 19e eeuw te representeren. Als documentatiemateriaal heeft deze verzameling dan ook alleen waarde en zal uitsluitend als geheel worden verkocht.

Een nauwkeurige opgave van de inhoud kan niet worden gegeven. Wij volstaan met de volgende opsomming:

Oorspronkelijke Nederlandse romans	circa 700 delen
(waarvan ongeveer de helft historische romans, veelal met betrekking tot plaatselijke geschiedenis; Conscience circa 40 dln.)	
Uit het Frans en andere Romaanse talen vertaald	circa 500 delen
Uit het Engels	circa 850 delen
Uit het Duits	circa 650 delen
Uit de Scandinavische talen en uit het Russisch	circa 100 delen

De "Boekhandel en Leesinrichting" van de Gehr. Van der Hoek, Breestraat 113 te Leiden omstreeks 1870. De beide heren voor het pand, dat sindsdien ingrijpend verbouwd werd, zouden C.W. en H.M. van der Hoek kunnen zijn. (foto: Gemeente Archief Leiden.)

Diversen (waaronder Americana, Judaïca) circa 100 delen
Er bevinden zich in deze verzameling talrijke oorspronkelijke uitgaven en eerste Nederlandse vertalingen."

Het nummer wordt voor f 200.- gekocht door de UB Amsterdam. Gezien de hierboven summier geschreven geschiedenis kan die omschrijving onmogelijk juist zijn. Scheepers heeft zelf, naar inmiddels gebleken is, boeken nog andere leesbibliotheken aan de Van der Hoek-verzameling toegevoegd (13). Bovendien was hetgeen hij zelf in 1937 in handen kreeg het overblijfsel van ten minste twee zuiveringen: in 1859 en 1937. Wat er bij die zuivering werd verwijderd door de zoons is nooit teruggevonden, wat er na die tweede zuivering overbleef in de winkelbibliotheek evenmin. De 2.900 delen (N.B.: niet titels!) die Beijers in veiling bracht, vormden misschien 10% van het geheel.

Tot voor kort bewaarde de UB deze aankoop ongekatalogiseerd. Toen men besloten had alsnog te katalogiseren, is eerst nagegaan of dubletten in betere staat dan die in de collectie aanwezig waren; zo ja, dan werden de slechtste exemplaren terzijde gelegd. In mijn droevige verhaal over de Van der Hoek-leesbibliotheek is dit de derde grote zuivering: de eerste was verricht door de commercieel werkende bibliotheek zelf, de tweede (al onvergeeflijker) door de verzamelaar, wiens weinig piëteit volle omgang met de Van der Hoek-bibliotheek nog verklaard kan worden uit zijn overweging dat het toch maar ging om een keuze uit een bibliotheek die na zijn aankoop immers nog zou voortbestaan, de derde echter het onvergeeflijkst, aangezien die door een universitaire instelling, en nog wel recentelijk, werd uitgevoerd met voorbijgaan aan de vraag of de weggezuiverde exemplaren in materiële zin ooit tot de Van der Hoek-collectie hadden behoord. Deze beschuldiging klemte te meer daar de UB sinds 1972 - nl. sinds de eerste dag van de veiling-Buisman - zich de bezitter kon noemen van het waarschijnlijk enige bewaard gebleven exemplaar van de hierboven al genoemde catalogus-1887 van Van der Hoek.

Hoe dan ook, uit dit overschot van de UB werd eerst een gedeelte verkocht aan het antiquariaat Panochthus te Harlingen, dat in september 1976 een honderdtal titels aanbood onder de inmiddels natuurlijk ridicuul geworden naam "Een leesbibliotheek in de 19e eeuw", terwijl het in feite om niet meer dan 1% van de 19e-eeuwse winkelvoorraad ging. Het overige werd op 7 december 1976 bij de firma Bom te Amsterdam geveild en door schrijver dezes gekocht: de brs. 33 en 34, tezamen 173 delen, voor f 475,-, exclusief veilingkosten.

Hetgeen de UB bezat aan bij verschillende gelegenheden uit Scheepers' bezit gekochte titels werd inmiddels geficheerd; het betrof 2227 titels. Deze werden in de zomer van 1977 gefotokopieerd - 10 fiches per foto - en daarna, voorafgegaan door een korte inleiding van Mejuffrouw M. Keyser en gevolgd door een alfabetisch titelregister van vertalers en bewerkers en een register van oorspronkelijke titels, gebundeld. Deze catalogus is niet in de handel. Het Instituut voor Neerlandistiek UvA bezit op bestelling een gebonden en een losbandig exemplaar, waarvan het laatste inmiddels voor onderzoeksdoeleinden weer versneden is. Het formaat is 40 x 30 cm en het boek telt 394 blz. De titel van de catalogus luidt: *Een 19e-eeuwse*

leesbibliotheek. Catalogus van boeken uit de leesbibliotheek Van der Hoek te Leiden, bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Op de achterzijde van het titelblad volgt een mededeling, waaruit ik de relativerende woorden citeer: "Niet altijd zijn de in deze catalogus beschreven exemplaren die uit de Van der Hoek-collectie".

Niet alleen is de UB zelf verantwoordelijk voor die beperking, maar of de in de collectie beschreven titels ooit tot het Van der Hoek-bestand behoord hebben, quod non, had men met enige moeite in de in het bezit van de bibliotheek zijnde catalogus-1887 kunnen nagaan. Nu het toch niet meer ging om echte Van der Hoek-exemplaren, had men konsekwenter gehandeld zoveel mogelijk Van der Hoek-titels uit het overige bezit van de UB aan de catalogus toe te voegen. In feite vertrouwde men te veel op het geloof in de samenhang van de Scheepers-aankopen. Juister ware dan ook een titel als: Catalogus van boeken, waarvan de titels voor het merendeel ooit tot de voorraad van Van der Hoek behoord hebben, met een aantal bijvoegingen uit andere leesbibliotheeken.

Hoe groot die afwijking is, kon nog niet precies worden vastgesteld; deels omdat de korte titels bij Van der Hoek soms foutief zijn en soms op de vreemdste plaatsen staan gealfabetiseerd, deels omdat het onderzoek zich tot dusver alleen op de UB-collectie heeft gericht voor zover deze behulpzaam is bij de reconstructie van de bibliotheek van Van der Hoek. Slechts het in de UB opvragen van alle tiels inclusief alle aanwezige doubletten, de uitkomst hiervan vermeerderd met de authentieke Van der Hoek-exemplaren eens bij Panochthus verkrijgbaar - wat ook al niet betekent alle 100 titels - plus tenslotte de echte Van der Hoek-exemplaren in mijn bezit, zouden het antwoord kunnen verschaffen op de vraag hoeveel zuivere Van der Hoekiana nog de facto bestaan. Het grote belang van deze authentieke exemplaren is gelegen in de mogelijkheden die ze bieden tot reconstructie van het bibliotheekbestand. Ten eerste geven ze ondubbelzinnig uitsluitsel over de vraag om welke edities het gaat en dus informatie over het aankoopbeleid, ten tweede informeren ze over het aantal doubletten waarover Van der Hoek beschikte en verder bevatten ze soms allerlei gebruikssporen: stempels (sedert het begin van deze eeuw) en aantekeningen van lezers.

Ondanks de hierboven vermelde bezwaren vind ik de UB-uitgave een daad van groot belang. Het vele werk verricht bij de titelbeschrijving en de talloze gegevens in de registers vormen bij de beoogde reconstructie een hulpmiddel van onschatbare waarde. Natuurlijk is het verdrietig te constateren dat, waar het belang van die stiefkinderen van de literatuur allerwege meer en meer wordt ingezien, een Universiteitsbibliotheek haar conserverende taak zo beperkt heeft opgevat, verheugend daarentegen dat met de uitgave die lijn definitief lijkt omgebogen. Juist die gelukkige coincidentie dat - dank zij de verzamelaar Scheepers - althans een deel van de Van der Hoek-bibliotheek bewaard is gebleven, dezelfde bibliotheek waarvan alle catalogi nog bestaan, maakt een uniek onderzoek mogelijk.

Noten

- * Aan het enthousiaste speurwerk van een kandidatenwerkgroep Moderne Letterkunde (Instituut v. Neerlandistiek, UvA) dank ik met name personalia en de archivalia v.d. Hoek betreffend en gegevens ontleend aan het Nieuwsblad v.d. Boekhandel. Verder dank ik hen voor de kritiek op de eerste versie van dit artikel.
1. M. Buisman J. Fzn. *Populaire prozaschrijvers van 1600 tot 1815*. Met medewerking van F.J. Dubiez. Amsterdam (1960).
 2. Zie bijv. Wa.r.d. van Oostrum, 'Buisman chronologisch', in: *Spektator* III p. 54 - 55 (1973/1974); en H.M. de Blauw en C.W.M. van Hout, 'De 18e eeuwse leesbibliotheek catalogie', in: *Populaire literatuur*, Amsterdam, 1974. (Amsterdamse Smaldelen I)
 3. *Verzameling Waller. Catalogus van Nederlandsche en Vlaamsche populaire boeken*. Uit de nagelaten gegevens bewerkt door E. Dronckers. 's-Gravenhage 1936.
 4. in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1967 - 1968*. Leiden 1969.
 5. Deze opvatting wordt gedeeld door o.a.:
L.L. Schücking, *Sqziologie der literarischen Geschmacksbildung*. Bern, München 1961³, p. 101 vlg.
R. Schenda, *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770 - 1910*. München 1977². Bijv. pp. 191 - 192:
"Es wäre lohnend, das Inventar einiger populärer Buchhandlungen des 19. Jahrhunderts genau in Querschnitts-Analysen zu bearbeiten. (...) die ausführliche Beschreibung eines einzigen Katalogs würde eine fesselnde und völlig neue Art von Literaturgeschichte ergeben."
Zie voorts mijn bespreking van G. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde deel 4*, in: *Spektator* VII p. 122 - 124 (1977/1978).
 6. nrs. 584/587, 653, 756, 818 en 819 samen 275 dln.
 7. Over deze problematiek mijn reeds genoemde Knuvelde-bespreking en Schenda o.c. p. 32 - 36.
 8. Eén voorbehoud: nader zal nog moeten worden onderzocht of en in hoeverre leesbibliotheekhouders die - zoals meestal - bovendien een boekhandel dreven, zich door goedkope aanbiedingen via het Nieuwsblad hebben laten leiden bij hun aanschafbeleid. Aldus zou wat ongeschikt leek voor de bibliotheek over de toonbank verkocht kunnen worden en omgekeerd onverkoopbaar bleek wel eens afgeschoven kunnen zijn naar de winkelbibliotheek.
 9. Een groot aantal van deze catalogi in het bezit van de Bibliotheek van de Ver. ter bev. v. d. Bel. d. Boekh. (Amsterdam).
 10. Personalia en archivalia betreffende vader en zoon Van der Hoek e.a. via: Gemeentearchief Leiden, Nieuwsblad v.d. Boekh. en dossiers op Uitgevers in het bezit van de Bibl. v.d. Ver.
 11. Alle catalogi van Van der Hoek in Gemeentearchief Leiden onder sign. 75253. Alleen de verzamel-catalogus 1887 ontbreekt daar.
 12. Ik baseer dit laatste op het feit dat de UB/Van der Hoek-collectie amper titels van na 1900 bevat.
 13. De UB/Van der Hoek-collectie bestaat voor 1/3 uit titels die samenvallen met de Van der Hoek-cat. 1859, maar van de overige titels van vóór 1859 bleken een veertigtal nooit op een der catalogi van Van der Hoek te zijn voorgekomen. Aangenomen dat de UB ze niet heeft toegevoegd, moeten ze van Scheepers afkomstig zijn.